

Aneta Pieniądz

Karola Modzelewskiego badania nad dziejami średniowiecznych Włoch

---

Przegląd Historyczny 102/1, 107-115

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karola Modzelewskiego badania nad dziejami średniowiecznych Włoch

W polskiej mediewistyce osoba Karola Modzelewskiego wiązana jest przede wszystkim z badaniami nad ustrojem społeczno-gospodarczym wczesnośredniowiecznego państwa Piastów oraz porównawczymi studiami nad społeczeństwami plemiennymi Europy. Mniej znane pozostają natomiast jego prace dotyczące historii średniowiecznych Włoch. Tymczasem naukowe związki Modzelewskiego z historiografią włoską datują się niemal od początków jego kariery naukowej. W latach 1961–1962 przebywał na stypendium naukowym Fundacji Cini w Wenecji. Przedmiotem jego badań stały się wówczas dzieje uposażenia weneckiego klasztoru św. Zachariasza, największej fundacji zakonnej tego miasta-państwa. Czas poświęcony na poszukiwania w weneckim Archivio di Stato zaowocował ostatecznie studium, którego wartość do dziś doceniają badacze włoscy zajmujący się problematyką wielkiej własności ziemskiej w północnej Italii. Wyniki badań opublikowane zostały w dwóch kolejnych numerach weneckiego „Bollettino dell’Istituto di Storia della Società e dello Stato”¹.

Praca Karola Modzelewskiego wpisowała się w rozwijający się we Włoszech w latach sześćdziesiątych XX w. nurt badań nad historią agrarną. Niezwykły rozkwit tej dyscypliny badań historycznych po II wojnie światowej był we Włoszech — bardziej niż w innych krajach — związany z ówczesną sytuacją polityczną kraju i atmosferą intelektualną, która towarzyszyła gwałtownym zmianom społecznym i ekonomicznym. W latach pięćdziesiątych dochodzące do głosu nowe pokolenie włoskich uczonych coraz śmielej polemizowało z dominującymi koncepcjami historiozoficznymi i teoretycznymi wcześniejszej epoki. Przedmiotem krytyki stał się z jednej strony neoidealistyczny historyzm Benedetto Crocego (intensywność polemik wzmacniała coraz szersza recepcja myśli Antonia Gramsciego), z drugiej zaś tradycyjna historiografia pozytywistyczna, uprawiana w duchu niemieckiej

---

¹ K. Modzelewski, *Le vicende della ‘pars dominica’ nei beni fondiari del monastero di San Zaccaria di Venezia (sec. X–XIV)*, cz. 1, „Bollettino dell’Istituto di Storia della Società e dello Stato”, t. IV, 1962, s. 42–79; cz. 2, ibidem, t. V–VI, 1963–1964, s. 15–64.

historii prawa. W atmosferze fermentu umysłowego po latach wymuszonej przez reżim izolacji wzrastały wpływy myśli marksistowskiej². Równocześnie kwestia reformy rolnej, przekształcanie stosunków własnościowych na wsi i związane z tym procesem silne napięcia społeczne — problemy przez lata dyktatury faszystowskiej spychane w cień — stały się po wojnie przedmiotem ogólnowłoskiej dyskusji, wobec której również historycy nie pozostawali obojętni.

Na studium Karola Modzelewskiego o dobrach klasztoru św. Zachariasza wyraźny wpływ wywarły prace dwóch wybitnych historyków włoskich należących do różnych pokoleń i reprezentujących odmienne orientacje historiograficzne. Pierwszy to Gino L u z z a t t o (1878–1964), autor opublikowanego w 1910 r. pionierskiego studium o niewolnikach w strukturach średniowiecznej wielkiej własności ziemskiej. Oryginalność jego prac dotyczących historii społeczno-gospodarczej wynikała z umiejętności twórczego łączenia tradycyjnych metod historii prawa z teoretycznymi inspiracjami płynącymi z marksizmu. Luzzatto reprezentował typ historyka zaangażowanego: od wczesnej młodości związany z ruchem socjalistycznym, jako sygnatariusz Croceńskiego „Manifestu intelektualistów antyfaszystowskich”, spotkał się z szykanami ze strony władz, a po wprowadzeniu ustaw rasowych w 1938 r. odsunięty został od nauczania akademickiego³. Po wojnie aktywnie uczestnicząc w życiu politycznym, nie porzucił pasji naukowych. W roku, w którym Karol Modzelewski przybył do Wenecji, opublikował syntezę poświęconą dziejom gospodarczym Wenecji w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności⁴, pracę o istotnym znaczeniu dla rozwoju nowoczesnej historii gospodarczej we Włoszech. W tym samym roku ukazało się również jego studium poświęcone roli pieniądza w gospodarce wczesnego średniowiecza. Luzzatto ustosunkował się w tej pracy do toczącej się w tym okresie w mediewistyce włoskiej (i nie tylko) dyskusji zmierzającej do rewizji klasycznego modelu systemu dworskiego⁵. Ostatnie prace Luzzatto, z lat sześćdziesiątych, koncentrowały się zresztą w coraz większym stopniu na historii agrarnej i ten kierunek badań zasugerował on również młodemu badaczowi z Polski.

Drugim historykiem, którego badania stały się inspiracją dla Karola Modzelewskiego, był Cinzio V i o l a n t e. W roku 1961 już czterdziestoletni (ur. 1921), Violante zaliczany był do grona młodych badaczy, których prace wyznaczały nowe kierunki powojennej mediewistyki włoskiej. Postać Violantego stanowi sama

² P. Favilli, *Marxismo e storia: saggio sull'innovazione storiografica in Italia (1945–1970)*, Milano 2006.

³ M. Berengo, *Profilo di Gino Luzzatto*, „Rivista storica italiana”, t. LXXVI, 1964, z. 4, s. 879–925.

⁴ G. Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Venezia 1961.

⁵ Idem, *Economia naturale ed economia monetaria nell'alto medioevo*, „Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo”, t. VIII, 1961, s. 15–32; ó w ó c z e s n e j d y s k u s j i: K. M o d z e l e w s k i, *Z dziejów wsi wczesnofeudalnej. Północnowłoski system dworski i jego upadek*, KH, t. LXX, 1963, z. 4, s. 797–822.

w sobie interesujący przykład złożoności wpływu uwarunkowań historycznych na formację intelektualną i drogę naukową badacza. Ukształtowany w tradycji katolickiej, uważny czytelnik prac Giacchino Volpego, przedstawiciela włoskiej szkoły historii prawno–gospodarczej, a zarazem jednego z najbardziej wpływowych intelektualistów związanych z włoskim faszyzmem, student Scuola Normale Superiore di Pisa na cztery wojenne lata został wyrwany ze środowiska naukowego. Po powrocie z niewoli, w latach czterdziestych znalazł się w kręgu Benedetto Crocego w neapolitańskim Istituto Italiano per gli Studi Storici, a jednocześnie odkrywał nowe prądy historiografii zagranicznej, zwłaszcza prace z kręgu szkoły „Annales” i historiografię marksistowską. Owo przechodzenie od croceańskiego idealizmu ku niedogmatycznie pojmowanemu marksizmowi stanowi cechę charakterystyczną wielu życiorysów naukowych włoskich historyków połowy XX w. i w znacznej mierze stanowiło o oryginalności podejmowanych przez nich badań. Tak różne inspiracje teoretyczne i historiozoficzne legły też u podstaw najważniejszej rozprawy Violanteo, „La società milanese nell’età precomunale”, opublikowanej w 1953 r.⁶ Przełomowe znaczenie tego studium polegało m.in. na zakwestionowaniu stworzonego na przełomie XIX i XX w. statycznego modelu organizacji wielkiej własności, wskazaniu przyczyn kryzysu gospodarki dworskiej pod koniec wczesnego średniowiecza i dostrzeżeniu wagi przemian ekonomicznych i społecznych dokonujących się na wsi włoskiej dla rozwoju gospodarki miejskiej wczesnej epoki komunalnej. I to właśnie dynamiczne ujęcie stało się inspiracją dla Modzelewskiego.

W swych artykułach poświęconych uposażeniu klasztoru św. Zachariasza Karol Modzelewski skoncentrował się na kwestii organizacji rezerwy pańskiej. W długiej perspektywie czasowej badacz przeanalizował przyczyny i skutki kryzysu tradycyjnego, opartego na pańszczyźnie systemu eksploatacji ziemi dworskiej, wskazując m.in. na znaczenie narastającego niedoboru siły roboczej, wzrastającą komercjalizację rolnictwa, a co za tym idzie jego intensyfikację i upieniężnienie. W XI–XII w. zwiększenie roli wolnej dzierżawy w zagospodarowywaniu gruntów dworskich, tradycyjnie obrabianych przez zależną ludność chłopską, prowadziło do zasadniczej przebudowy stosunków społecznych i własnościowych na wsi, wyrażającej się w zaniku świadczeń odrobkowych i zmniejszaniu się areалу gruntów pozostających w bezpośrednim użytkowaniu pańskim. Modzelewski zarysował także procesy towarzyszące wykształcaniu się nowego ustroju agrarnego, m.in. upowszechnianie się nowych form kontraktu dzierżawnego, które staną się typowe dla wsi włoskiej epoki nowożytnej (*mezzadria*), oraz zwiększanie roli kredytu w gospodarce chłopskiej. Na marginesie warto zauważyć, że zagadnienia te, dotyczące przecież wieków XIII i XIV, nie były wcale tak odległe od rzeczywistości włoskiej połowy XX stulecia, jak mogłoby się to na pozór wydawać. Wystarczy wspomnieć, że ustawa zakazująca zawierania kontraktów typu *mezzadria* została wprowadzona we Włoszech dopiero w 1964 r., a poprzedziła ją szeroka dyskusja,

⁶ C. Violante, *La società milanese nell’età precomunale*, Roma–Bari 1974 [wyd. I, 1953].

w której argumenty historyczne odgrywały rolę nie mniejszą niż racje społeczno-polityczne.

Oryginalność badań Modzelewskiego nad strukturą wielkiej własności polegała m.in. na odrzuceniu przyjmowanego często w historiografii włoskiej założenia, że przemiany dokonujące się w organizacji wsi, szczególnie okresu pełnego średniowiecza były w pierwszym rzędzie pochodną procesów zachodzących w miastach. Modzelewski kwestionował tak jednostronne ujęcie, wskazując na znacznie bardziej złożony charakter gospodarczych stosunków miasto–wieś i konieczność badania długookresowych zmian gospodarki wiejskiej. Z perspektywy dzisiejszych badań nad władztwem gruntowym najważniejsze wydają się te partie jego pracy, które ukazują mechanizmy sprawowania władzy nad ludźmi w ramach wielkiej własności. Studium Modzelewskiego zostało wysoko ocenione przez badaczy włoskich (i nie tylko) i do dziś pozostaje koniecznym punktem odniesienia dla historyków zajmujących się dziejami wielkiej własności ziemskiej na obszarze północnych Włoch we wcześniejszym średniowieczu. Warto zaznaczyć, że sam Cinzio Violante w drugim wydaniu swej książki o społeczeństwie mediolańskim z uznaniem odniósł się do pracy Modzelewskiego, dostrzegając w niej twórcze rozwinięcia niektórych spośród jego propozycji interpretacyjnych⁷.

Doświadczenia włoskie wywarły pewien wpływ na późniejsze studia Karola Modzelewskiego nad ustrojem gospodarczym państwa wczesnopiastowskiego. Wpływ ten widoczny jest szczególnie w krytyce teorii dworskiej Romana Grodeckiego, a pośrednio również Karola Buczka⁸. Modzelewski zakwestionował schemat przyjmowany przez Grodeckiego i badaczy opowiadających się za jego koncepcją, zakładający istnienie całkowicie samowystarczalnych, niezależnych od siebie kompleksów majątkowych, które stanowiły podstawę utrzymania monarchii pierwszych Piastów. Wskazywał, że teoria ta powstała w konsekwencji apriorycznego przyjęcia przez polskich historyków zachodnioeuropejskiego modelu organizacji dworskiej wcześniejszego średniowiecza, wypracowanego na przełomie XIX i XX w., mimo że był on już w pierwszym ćwierćwieczu XX stulecia przedmiotem krytyki⁹. Praca na źródłach włoskich uświadomiła również Modzelewskiemu trudności związane z próbami zastosowania do warunków polskich innych pojęć właściwych dla odmiennego środowiska społeczno-ekonomicznego zachodniej Europy. Z tym także po części wiązać można zastrzeżenia co do użycia terminu „feudalizm” do opisu stosunków panujących w Polsce piastowskiej. Pod względem metodologicznym prace dotyczące organizacji gospodarczej wczesnego państwa piastowskiego wykazują pewne podobieństwa z „Le vicende...”. Analogie te są widoczne m.in. w wykorzystaniu

⁷ Ibidem, s. XIV.

⁸ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego, X–XIII wiek*, wyd. 2, Poznań 2000, s. 17n.

⁹ Idem, *Z dziejów wsi wczesnofeudalnej*, passim.

metody retrogresywnej do analizy przemian statusu zależnej i niewolnej ludności chłopskiej w dobrach klasztoru św. Zachariasza.

Szerszy oddźwięk niż studium weneckie miał we Włoszech tekst poświęcony wczesnośredniowiecznym dziejom tego kraju, opublikowany w 1978 r. jako pierwszy rozdział pierwszego tomu z serii „Storia d’Italia. Annali”, wydawnictwa Einaudi¹⁰. Nie sposób zrozumieć wagi tej publikacji bez omówienia roli, jaką ukazujące się w latach siedemdziesiątych kolejne tomy tej serii odegrały w rozwoju historiografii włoskiej drugiej połowy XX w. Z założenia już „Storia d’Italia” miała stanowić głos polemiczny wobec klasycznych opracowań dziejów Włoch, skoncentrowanych na zagadnieniach prawno–ustrojowych, a z drugiej strony przeciwstawić się tezie Benedetto Crocego o niemożności napisania jednej historii Włoch przed 1860 r. W odróżnieniu od tradycyjnych opracowań pisanych z myślą o umacnianiu poczucia jedności zróżnicowanego politycznie i historycznie państwa włoskiego, „Storia d’Italia” wydawnictwa Einaudi ukazywała losy Włoch przez pryzmat zjawisk długiego trwania, powiązań łączących Półwysep Apeniński z Europą zaalpejską, na plan pierwszy wysuwała przemiany społeczno–gospodarcze, oddawała głos grupom tradycyjnie marginalizowanym przez historiografię, doceniała historyczną wagę wszelkich aspektów ludzkiej aktywności.

Łatwo wskazać inspiracje teoretyczne, leżące u podstaw takiego ujęcia, szczególnie jeśli przypomnimy, że redaktorami serii i współautorami jej poszczególnych tomów zostali Ruggiero Romano, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły „Annales” w historiografii włoskiej, przez długie lata współpracujący w Paryżu z Fernandem Braudem i Lucienem Febvre’em, oraz również z tym środowiskiem związany Corrado Vivanti. Przy okazji zaznaczyć należy, że we Włoszech recepcja osiągnięć szkoły „Annales” była — z wielu przyczyn — opóźniona i właśnie publikacja „Storia d’Italia” miała istotne znaczenie w upowszechnieniu jej propozycji badawczych w szerszych kręgach naukowych. Romano i Vivanti deklarowali również zainteresowanie propozycjami metodologicznymi wypracowanymi w kręgu marksizujących historyków skupionych wokół czasopiisma „Past and Present”, wśród badaczy Warburg Institute, kierowanego w owych latach przez Ernsta Gombricha, czy wreszcie — *last but not least* — w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN. We Włoszech omawiana seria interpretowana była jednak przede wszystkim jako próba przezwyciężenia wpływów Crocego i Gramsciego, kształtujących (ale i ograniczających) cały dwudziestowieczny włoski dyskurs historiograficzny.

Redaktorzy serii nie kryli swej orientacji ideowej, nie odżegnywali się jednak od fascynacji myślą Gramsciego, która stanowiła dla nich inspirację, szczególnie w sposobie rozumienia funkcji historii w życiu społecznym. Wpisywali się w ten sposób zresztą w tradycję wydawnictwa Einaudi, założonego w 1933 r. przez gru-

¹⁰ Idem, *La transizione dall’antichità al feudalesimo*, [w:] *Storia d’Italia. Annali*, red. R. Romano, C. Vivanti, t. I: *Dal feudalesimo al capitalismo*, Torino 1978, s. 3–109.

pę antyfaszystowskich intelektualistów, a poprzez swe publikacje od lat aktywnie uczestniczącego w debacie politycznej i kulturalnej toczącej się we Włoszech. Kolejne tomy „Storia d’Italia” ukazywały się zaledwie w kilka lat po wydarzeniach 1968 r. (1972–1976), które wstrząsnęły włoskimi środowiskami akademickimi¹¹. Projekt serii rodził się właśnie w owym burzliwym okresie i jest na swój sposób świadectwem ówczesnej atmosfery intelektualnej. Proponując nowe i kontrowersyjne spojrzenie na dzieje Włoch, wydawcy włączali się w nurt odnowy historiografii włoskiej, postulujący uwolnienie jej od obciążeń nacjonalizmu i idealizmu, a jednocześnie widzieli w pisaniu nowej historii instrument dalekosiędnego oddziaływania politycznego. Mimo otwarcie deklarowanych przez redaktorów inspiracji marksistowskich, które wpłynęły na zakres i układ podejmowanej tematyki, dobór autorów opierał się na kryterium merytorycznym. Na kartach „Storia d’Italia” spotkali się badacze reprezentujący różne szkoły metodologiczne i historiozoficzne, jak chociażby Carlo G i n z b u r g, Jacques L e G o f f czy Giovanni M i c c o l i.

„Storia d’Italia” wywołała burzę we Włoszech, zyskała szeroki oddźwięk również za granicą, przyjmowana przychylnie szczególnie w kręgach lewicowych intelektualistów. Wzbudziła zainteresowanie także w Polsce, m.in. wśród historyków skupionych wokół Mariana Małowista. Nie ulega wątpliwości, że także na tle historiografii europejskiej synteza ta była wydarzeniem zarówno ze względu na nowatorstwo ujęcia, przewartościowanie tradycyjnej hierarchii problemów podejmowanych w wielkich historiach narodowych, jak i jawnie i bez oporów deklarowane zaangażowanie w dyskurs polityczny i społeczny.

Sukces, wyrażający się również w liczbie sprzedanych egzemplarzy, skłonił wydawnictwo Einaudi do kontynuacji przedsięwzięcia w ramach nowej serii „Storia d’Italia. Annali”. Poszczególne tomy miały być rozwinięciem zagadnień zasygnalizowanych w sześciotomowej „Historii Włoch”. W jej ramach publikowano także syntezę, ukazującą w ujęciu historycznym problemy istotne z punktu widzenia aktualnej sytuacji Włoch (zob. np. najnowszy tom dotyczący migracji, wydany w 2009 r.). Pierwszy tom serii zatytułowany „Dal feudalesimo al capitalismo” ukazał się w 1978 r. i poświęcony był niemal w całości zagadnieniom historii gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem historii agrarnej. W międzynarodowym gronie autorów znalazło się dwóch Polaków: Karol Modzelewski i Marian Małowist. Jednak wpływy polskiej myśli historycznej sięgały głębiej i dotyczyły samego sposobu rozumienia feudalizmu i kapitalizmu jako formacji ekonomiczno–ustrojowych, czytelnego w konstrukcji omawianego tomu. Szczególną rolę odegrały w tym względzie niewątpliwie prace Witolda K u l i. „Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego” jego autorstwa ukazała się we Włoszech w 1972 r.

¹¹ *Storia d’Italia*, t. I–VI, Torino 1972–1976.

(również w wydawnictwie Einaudi) i stała się szybko jednym z kanonicznych tekstów nowej historiografii włoskiej¹².

Synteza Karola Modzelewskiego już w dwa lata po publikacji we Włoszech została wydana w polskiej wersji językowej w tomie „Italia”, redagowanym przez Eleonorę Tabaczyńską¹³, nie wymaga zatem dokładniejszego streszczenia w tym miejscu. Warto natomiast zauważyć, że wiele sformułowanych tam propozycji i postulatów badawczych do dziś pozostaje aktualne. Należy do nich np. rozważana przez Karola Modzelewskiego — w odniesieniu do nowych wówczas propozycji formułowanych m.in. przez Maurice’a Lombarda¹⁴ — kwestia roli inwazji arabskiej w gospodarce europejskiej wczesnego średniowiecza. Modzelewski proponował badać to zagadnienie w szerokim kontekście porównawczym, z uwzględnieniem nie tylko ekonomicznych, ale również społecznych aspektów spotkania kultur. Za próbę realizacji tego postulatu uznać można niedawno opublikowaną syntezę Chrisa Wickhama, wskazująca na wielopłaszczyznowe powiązania między odmiennymi kulturowo obszarami wokół Morza Śródziemnego¹⁵. Przedmiotem żywej dyskusji pozostaje nadal analizowana przez Modzelewskiego sytuacja miast italskich przed i po podboju longobardzkim. W ostatnich latach znaczący przyrost danych archeologicznych pozwolił rozwiązać część wątpliwości związanych z interpretacją skąpych źródeł pisanych.

Z perspektywy przyszłych badań Karola Modzelewskiego, najistotniejszą część syntezy opublikowanej w „Storia d’Italia. Annali” stanowi ta, która dotyczyła dziejów państwa Longobardów. Modzelewski wiele miejsca poświęcił analizie stosunków między ludnością rzymską a najeźdźcami i wzajemnych wpływów kulturowych, zagadnieniu szeroko dyskutowanemu przez badaczy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, także w związku z nowymi odkryciami archeologicznymi dokonanymi w owym czasie, między innymi za sprawą polskich badaczy¹⁶. Jednym z najistotniejszych punktów odniesienia były prace Gian Piero Bognetti’ego, historyka i archeologa, którego badania na dobrą sprawę zapoczątkowały nowoczesne studia nad dziejami Longobardów we Włoszech¹⁷. Modzelewski zetknął się z Bognettim podczas swego pobytu na stypendium w Wenecji (Bognetti był wówczas dyrektorem Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano Fondazione Cini) i choć w owym czasie zainteresowania mło-

¹² W. Kula, *Teoria ekonomiczna systemu feudalnego*, Warszawa 1962, tłum. włoskie: *Teoria economica del sistema feudale. Proposta di un modello*, Torino 1972.

¹³ K. Modzelewski, *Spoleczeństwo i gospodarka*, [w:] *Italia*, red. E. Tabaczyńska, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980 (Kultura Europy wczesnośredniowiecznej, 10), s. 149–274.

¹⁴ M. Lombard, *Éspaces et réseaux du Haut Moyen-Âge*, Paris 1972.

¹⁵ C. Wickham, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005.

¹⁶ Vide E. i S. Tabaczyńscy, *Zarys kultury Longobardów*, [w:] *Italia*, s. 9–148.

¹⁷ G. Vismara, *Gian Piero Bognetti storico dei Longobardi*, [w:] G. P. Bognetti, *L’età longobarda*, t. I, Milano 1966, s. V–XIX.

dego polskiego historyka kierowały się w stronę innej tematyki, to jednak w latach siedemdziesiątych problematyka longobardzka stawała się mu coraz bliższa. Wynikało to po części z bezpośrednich kontaktów z badaczami z Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, z którymi współpracował już podczas swego pierwszego pobytu we Włoszech (Lech Leciejewicz, Eleonora i Stanisław Tabaczyńscy), prowadzącymi prace na stanowiskach longobardzkich (wykopaliska w Castelseprio, Capaccio Vecchia, Civita d'Ogliara i in.). Modzelewski ustosunkowywał się krytycznie do wielu twierdzeń Bognettiego, m.in. dotyczących ekonomicznych podstaw egzystencji Longobardów w Italii czy statusu ludności rzymskiej pod ich panowaniem, doceniał jednak odwagę tego badacza w przełamywaniu utartych historiograficznych schematów (np. dotyczących ciągłości instytucjonalnej miast późnoantycznych i wczesnośredniowiecznych)¹⁸.

W studium Modzelewskiego napisanym do „Storia d'Italia. Annali”, ale także w późniejszych badaniach, szczególne miejsce zajmują rozważania dotyczące statusu prawnego i społecznego poszczególnych kategorii ludności żyjącej pod panowaniem królów longobardzkich w VI–VIII w. Dużo miejsca autor poświęcił problemowi arimannów, czyli wolnych wojowników longobardzkich, których starsza historiografia niemiecka utożsamiała z tzw. „wolnymi królewskimi” (*Königsfreie*) epoki wczesnych monarchii sukcesyjnych. W krytyce tej teorii Modzelewski odwoływał się do ustaleń Giovanniego T a b a c c o, turyńskiego badacza historii społeczno–ustrojowej, który przyczynić się miał do odnowy tego nurtu badań w historiografii włoskiej (tzw. szkoła turyńska). Praca Tabacco z 1966 r. „I liberi del re”¹⁹ wpłynęła na późniejsze studia Modzelewskiego nad prawem longobardzkim, a nazwisko tego badacza, obok Hansa K. Schulzego, często przywoływał w swoich studiach jako przykład odwagi badawczej²⁰. Ów wpływ widoczny jest szczególnie w sposobie rozumienia kategorii wolności jako ściśle związanej z wypełnianiem powinności wojskowych i podkreślaniu więzi, którą fakt pełnienia owej służby ustanawiał między władcą–wodzem a każdym z wolnych, niezależnie od jego statusu majątkowego i pełnionej funkcji. Pogląd ten, zarysowany już w monografii poświęconej chłopom polskim wczesnego średniowiecza²¹, pełny wyraz znalazł w „Barbarzyńskiej Europie”²².

W kolejnych latach Karol Modzelewski wielokrotnie powracał do problematyki longobardzkiej, traktując ją jako punkt wyjścia badań porównawczych nad organizacją społeczeństw europejskiego *barbaricum*. Ustalenia poczynione na

¹⁸ K. Modzelewski, *Spoleczeństwo*, s. 217–218.

¹⁹ G. Tabacco, *I liberi del re nell'Italia carolingia e postcarolingia*, Spoleto 1966; cf. idem, *Dai possessori dell'età carolingia agli esercitanti dell'età longobarda*, „Studi Medievali”, t. X, 1970, nr 1, s. 221–268.

²⁰ K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 207n.

²¹ Idem, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 44n.

²² Idem, *Barbarzyńska Europa*, s. 207n.

podstawie analizy praw longobardzkich, publikowane w kolejnych artykułach, a podsumowane w „Barbarzyńskiej Europie”, przetłumaczonej na język włoski w 2008 r.²³, spotkały się z zainteresowaniem historyków włoskich i stały przedmiotem dyskusji. Debata toczy się m.in. wokół kwestii terytorialnego lub osobowego charakteru prawa longobardzkiego (Modzelewski, wbrew opinii większości badaczy włoskich, opowiada się konsekwentnie za zasadą osobowości prawa), przetrwania późnorzymskiego systemu fiskalnego w Królestwie Longobardów czy od strony metodologicznej — możliwości wykorzystania longobardzkich analogii do interpretacji instytucji życia społecznego innych ludów barbarzyńskiej Europy. Istotną część owej debaty stanowi wywiad dla internetowego czasopisma „Reti Medievali”, publikowany w bieżącym numerze „Przeglądu Historycznego”.

---

²³ Idem, *L'Europa dei barbari. Le culture tribali di fronte alla cultura romano-cristiana*, tłum. D. F a c c a, Torino 2008.